

УДК 811.161.2-282.4(477.82)

Олександр Стрилюк
(Луцьк)

РИСИ ЗАХІДНОПОЛІСЬКОГО ГОВОРУ У МІКРОТОПОНІМАХ ЛЮБОМЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

У статті проаналізовані мікротопоніми Любомльського району Волинської області, у яких виявлені найхарактерніші риси західнополіського діалекту..

Ключові слова: західнополіський діалект, мікротопонім, фонетичні особливості.

Стрилюк А. Особенности западнополеского диалекта в микротопонимах Любомльского района

В статье проанализированы микротопонимы Любомльского района Волынской области, в которых выявлены характерные черты западнополесского говора.

Ключевые слова: западнополеский диалект, микротопоним, фонетические особенности.

Strylyuk A. The features of the Western Polissya dialect in mikrotoponyms of Lyuboml' district

The article analyses the mikrotoponyms of Lyuboml' district Volyn region in which the characteristic features of Western Polissya dialect are found.

Keywords: Western Polissya dialect, mikrotoponym, phonetic peculiarities.

Постановка наукової проблеми. Проблема ґрунтового, всебічного вивчення лексики в межах конкретних лексичних груп у сучасній вітчизняній лінгвістиці дедалі виразніше висувається до ряду найбільш актуальних. Науковий інтерес до народної географічної термінології як специфічної групи лексики зумовлений насамперед її здатністю "консервувати" в собі цілісну лінгвістично-географічну історію відповідного терену. Населення кожного регіону проходило стадію свого формування й становлення в конкретних природно-географічних умовах, що обов'язково знаходило своє відбиття в його словникові, оскільки ця група лексем відображає вікові спостереження народу над природою, яка його оточує.

Конкретний науковий інтерес народна географічна термінологія становить ще й через те, що на сучасному етапі досліджуваній регіон залишається однією з найархаїчніших у лінгвістичному плані частин Славії, тому всебічне вивчення географічної лексики, яка зберігає сліди глибокої мовної архаїки, актуальне й з точки зору проблеми слов'янського етногенезу. З іншого боку, географічні апелятиви зберегли також чимало архаїчних структурних моделей, фонетичних і семантичних особливостей, аналіз яких може бути корисним для розв'язання численних питань української і слов'янської етимології, історичної лексикології та діалектології.

Проблема вивчення народних географічних термінів не є новою. До неї зверталися вчені різних слов'янських регіонів. З-поміж праць українських
© Олександр СТРИЛЮК

дослідників варто відзначити регіональні словники: Я. Рудницького "Географічні назви Бойківщини" та С. Грабця "Географічні назви Гуцульщини", "Словник народних географічних термінів Чернігівсько-Сумського Полісся" Є. О. Черепанової та "Словник народних географічних термінів Кіровоградщини" Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш, "Словник мікротопонімів і мікрогідронімів" Г. Л. Аркушина.

Західнополіський говір – один із старожитніх говорів північного наріччя. Він постав унаслідок найдавнішої колонізації цієї території різними етнічними елементами. Поліська частина історичної Волині етнічно споконвіку відрізнялася від південної, яку охоплює сучасний волинський говір, що зумовлювалося різними природними умовами. На території, яку охоплює західнополіський діалект, жило східнослов'янське плем'я бужан, яке пізніше стало називатися волинянами. Бужани первісно входили до племінного об'єднання дулібів.

Західнополіський діалект характеризується рядом специфічних ознак у фонетиці, граматиці й лексиці. **Мета дослідження** – аналіз найхарактерніших рис говору на матеріалі мікротопонімії Любомльського району Волинської області.

Фонетичні риси говору

Особливістю цієї групи мікротопонімів є той факт, що більшість з них уживається лише в усному мовленні, а в укладених словниках, картах маємо "олітературнений" варіант. Тому й подаємо додатково транскрипцію кожного слова, щоб якомога точніше передати природне його звучання.

Фонеми /e/, /и/

У ненаголошеній (а інколи і в наголошеній) позиції [e] та [и] наближаються у вимові до [e^н], [и^н] та [и], [e] відповідно: п. *Березине* [бе^нрезинé] (Бірк.), сін. *Березович* [бирéзович], г. *Лиса гора* [лéса горá], ч.с. *Липова* [лú^нпова] (Гуц.), ур. *Березивка* [биризúвка], ур. *Велике поле* [вилéк'е пóле], ліс *Зелена* [зилéна], ліс *Катерина* [катирéна], сін. *Писане* [пú^нсане], п. *Цегельня* [це^нгél'н'а] (Забол.), пас. *Береза* [бе^нрэза], ч.с. *Березина* [бе^нрэзина], сін. *Замлиння* [замлén':e], гр. *Лисиця* [лúси^нц'а], ч.с. *Лухене* [лух'én'е], ч.с. *Ставки* [ставк'é], сін. *Цегельня* [це^нгél'н'а], ліс *Церковне* [це^нркóвне], бол. *Червоне* [чи^нрвóне], дж. *Зіздува криниця* [з'ízдува кринéц'а] (Забуж.), ч.с. *Витока* [ви^нтóка], ур. *Вільшинка* [вул'шénка], ч.с. *Калина* [калé^нна] (Зап.), ч.с. *Березняк* [бе^нре^нзн'ák] (Ол.).

У наголошеній позиції звук [e] може звужувати свою артикуляцію до [ê] [Жилко, с. 177]. Це саме стосується [и] під наголосом, який здебільшого після задньоязикових може наближатися до [e^н]: п. *Микитишине* [мик'етúшине] (Забол.), бол. *Впаленцьове* [ўпал'énц'ове], п. *Германова нивка* [г'ёрманува нéвка], бол. *Глиняники* [гл'én'аник'і], ч.с. *Лухине* [лух'én'е] (Забуж.), ур. *Вилеке поле* [вилéк'е пóле] (Забол.), ч.с. *Колея* [кол'éйа] (Зап.).

Фонема /o/

Давній ненаголошений [o] зближується з [y]. Так зване "укання" – характерна риса не тільки західнополіських, а взагалі більшості південно-західноукраїнських говірок: ч.с. *Загорода* [зáгуруда], дж. *Заполосне* [запулóсне], п. *Петьова нивка*

[пéт'о́ва нéўка], сін. *Оболоня* [убулóн'а] (Гуц.), п. *Германова нивка* [г'éрманува нéвка], х. *Заполоне* [запулунé] (Забуж.).

Фонема /а/

У більшій частині говору наголоший звук [а] після м'яких і шиплячих приголосних переходить в [е]: гр. *Полянські гори* [пол'én'с'к'і гóри] (Забол.), бол. *Зачіп'я* [зач'іп'іе], ліс *Пожарниця* [пож'érниц'а], п. *Пролісся* [прол'іс':е], ліс *Забагоння* [забагóн':е] (Зап.), ур. *Псярне* [пс'érне], сін. *Тинляд* [тинил'éd], п. *Тинляди* [тинл'едú], ліс *Смердяча гребля* [сми'рд'éча грéбл'а], сін. *Вороння* [ворóн'е] (Забуж.).

Фонема /і/

Давній [Ѣ] як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиції заступається монофтонгом [і], хоч у ненаголошеній позиції може бути й [и]: п. *Піскурівське* [пискур'івс'ке] (Гуц.), ліс *Пасіки* [пасик'é] (Зап.).

Відповідно до етимологічного [о] в новозакритих складах під наголосом виступають здебільшого монофтонги [у], [и], [і], [і^и]: ур. *Міст* [мист] (Зап.).

Також зафіксовано явище, коли замість літературного [и] у говірках маємо [і]: сін. *Бабині* [баб'ін'і], ч.с. *Галиция* [гал'іци'я], п. *Наклинове* [накл'іно́ве] (Гуца), ур. *Царицине* [цар'іци'не] (Забуж.).

Фонема /ф/

З усіх українських звуків лише запозичений [ф] залишається чужим для більшості українських говірок. Списку слів на букву *ф* у "Словарі української мови" передують заввага: "Слова, починаючіяся съ буквы **ф** и не находячіяся ниже, см. на букву **х**, при чемъ **ф=хв**, а иногда **х**" [Грінченко, 31].

У західноукраїнських говірках й понині уживають [x(w)] замість [f]: бол. *Торфовисько* [торхóвис'ко] (Бірк.), ліс *Ферма* [хéрма] (Забол.), садж. *Торфовисько* [торхóвис'ко] (Ол.).

Звукосполуки [г'і], [к'і], [х'і]

Досить поширені звукосполуки [г'і], [к'і], [х'і], поряд з [ги], [ки], [хи], зокрема в північній частині говірок: сін. *Волоки* [вóлок'і], бол. *Глиняники* [гл'én'аник'і] (Забуж.), п. *Рудаки* [рудак'і], п. *Верески* [вéреск'і], п. *Могилки* [мóгилк'і] (Вижг.), п. *Ужинки* [ужі́нк'і] (Гол.), п. *Примірки* [прим'ірк'і] (Гуц.), п. *Придатки* [придátк'і], п. *Біля Кульчихи* [б'іл'а кул'чú'х'і] (Радян.).

Поширеність протетичних звуків [в], [г]

Характерною рисою західнополіських говірок є наявність приставних звуків: бол. *Возирське* [возирс'кé], сін. *Обирезовець* [обирéзовец'] (Гуц.), пас. *Гостров* [гóстроў] (Забол.).

Вставні [о], [и]:

Для уникнення збігу багатьох приголосних часто використовують вставні голосні, пор.: сін. *Любомильська клетка* [л'убóмил'с'ка кл'ётка] (Бірк.), п. *Циліндир* [цил'індир] (Лад.).

Фонема /р/

Особливістю західнополіського говору є наявність твердого звука [р]: п. *Рабуха* [рабу́ха] (Забуж.), ліс *Рябий стовп* [рабу́ей стоўп] (Зап.).

Втрата дзвінкості приголосних

Дзвінки приголосні в середині слів перед глухими і в кінці слова втрачають повністю або частково свою дзвінкість: п. *Груд* [гру́т], сін. *Три дубки* [три^е дупкі^е] (Бірк.), п. *Сад* [са́т], п. *Узки* [у́ски] (Вижг.), п. *Луг* [лу́х], п. *Хімсклад* [х'імскла́т] (Гол.), п. *Навіз* [нав'іс], п. *Грузка* [гру́ска] (Гуц.), пас. *Кізій ріг* [к'ізі'ій р'іх] (Забол.), пас. *Дуб* [ду́п], сін. *Склад* [скла́т] (Зап.), п. *Давид* [даві́т], п. *Мифодь* [мифо́ть] (Лад.).

Грамматичні риси говору

У досліджуваній говірці морфологія менш багата на особливі прикмети, ніж фонетика. Більшість флексійних форм зближені або навіть тотожні із загальноукраїнськими, однак деякі зі специфічних морфологічних рис ще вживані у мовленні корінних жителів. Деякі з цих рис виступають дуже рідко, а на їх місце входять відповідні елементи з української літературної мови. Ця схильність до переходу з "мови простої" на мову більш "культурну", призвела до того, що інформатори уникають синтаксичних конструкцій, які б вимагали вживання слів у певних формах непрямих відмінків, що дуже відрізняються від літературної мови, тому інколи важко навести достатню кількість прикладів на підтвердження не випадкової появи деяких закінчень чи інших морфемних одиниць.

На досліджуваній території найхарактернішою особливістю є вживання присвійного суфікса **-ів-(-ов-)**, який звучить як **-ув-**: дор. *Любувська* [л'убувс'ка], луг *Шмедкува долина* [шмедкува доу́лена] (Гуц.), луг *Сасув луг* [са́сув луг] (Забол.), дж. *Зіздува криниця* [з'іздува крині́ца] (Забуж.).

Видозміни зазнають суфікси іменників: **-івк(а)**, **-ів-**. Мікротопоніми з формантом **-івк(а)** утворені від власних імен, прізвищ та прізвиськ власників полів, лісів, садів і т.п. чи від іменувань перших поселенців – засновників вулиць, хуторів, сіл. На досліджуваній території у суфіксах **-івк(а)**, **-ів-** звук [і] вимовляють як [и], тому суфікси звучать **-и'вк(а)** або **-ивк(а)**: ур. *Березівка* [биризі́вка], ліс *Дмитрівка* [дмитрі́ўка] (Забол.), ур. *Гарцунивка* [гарцуні́вка] (Ол.).

Лексичні риси говору

Усі перераховані особливості говору були б неповними без специфічної лексики досліджуваного регіону. Порівняно з фонетичними і граматичними рисами, які досить легко змінюються під впливом різних факторів, наближаючись до літературного варіанту, лексичні, можна сказати, навіки закарбовані не лише в пам'яті носіїв діалекту, а й у різного роду дослідженнях: словниках говорів, кадастрових планах територій. Для пояснення значення слів у своєму дослідженні ми використали "Словник західнополіських говірок" Г. Аркушина. Крім того, тлумачення окремих лексем ставало зрозумілим після використання "Великого тлумачного словника української мови", ресурсів електронних енциклопедій. Досить часто буває так, що таємницю походження назв вдається розкрити, лише порівнявши варіанти слова у різних регіонах, у різних лексичних системах.

Наприклад, мікротопоніми *Голендри*, *Голідерський цвинтар*. На карті України є селище Голендри. Хто такі голендри – дізнаємося з матеріалів дослідження російських учених: "Историки утверждают, что голендры – голландцы, потомки колонистов, осваивавших в Средние века Восточную Европу. Правда, тогда в Европе всех колонистов называли голландцами, так что вполне может быть, что они и не голландцы. Доподлинно известно лишь то, что holendry славились на всю Европу своим умением корчевать лес. ...голендры жили вдоль Буга, разделявшего советские и немецкие войска.(...) В их жилах течет немецкая, голландская, украинская, польская и русская кровь. Их называют голендрами" [Богатых-Корк].

Нижче наводимо тлумачення діалектизмів.

Луг *Сасув луг* [сáсув луг] (Забол.) – Саси – войовниче плем'я [Аркушин ІІ, с. 135].

Ст. *Вежар* [вэ́жар] (Бірк.) – невелика западина від талої води з крутими берегами [Аркушин І, с. 47].

Пас. *Веретия* [в'ереті́я] (Гуц.) – поле серед заболоченої місцевості [Аркушин І, с. 49].

П. *Кленчик* [кл'énчик] (Гуц.) – вставка у вигляді клинка під рукавом сорочки з домотканого полотна [Аркушин І, с. 225], отже, поле мало форму клина.

Пас. *Вегон* [вэ́гон] (Забол.) – простора вільна ділянка біля села, куди виганяють пастися худобу [ВТСУМ, с. 373].

Ліс *Крежик* [крéжик] (Забол.) – крежик – яр, урвище [СДУМС].

П. *Мухавець* [мúхавец'] (Забол.) – заболочене торф'яне місце [Аркушин І, с. 326].

Ліс *Рудня* [рúдн'а] (Забол.) – місце, де наші предки виплавляли залізну руду [ВТСУМ с].

Ур. *Сохач* [сохáч] (Забол.) – пристосування зі стовбура молоді сосенки, на сучку якої вішали горшки для просушування [Аркушин І, с. 233].

Ч.с. *Цвані* [цван'і] (Забол.) – цвани – розумний [Аркушин ІІ, с. 237].

Ч.с. *Вокнина* [вóкнина] (Забуж.) – найглибші місця на болоті, де не росте рослинність [Аркушин І, с. 70].

Сін. *Клебань* [кл'éбан'] (Забуж.) – тепла зимова шапка; вушанка [ВТСУМ с.].

П. *Пастовень* [пáстовен'] (Забуж.) – пасовище [Аркушин ІІ, с. 22].

Ур. *Псярне* [пс'эрне] (Забуж.) – псярник – панський слуга, який доглядав мисливських собак [Аркушин ІІ, с. 97].

П. *Рабуха* [рабúха] (Забуж.) – горобець [Аркушин І, с. 44].

Ур. *Шопки* [шопкú^е] (Забуж.) – вертеп [Аркушин ІІ, с. 273], покрівля, накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу і т. ін. [ВТСУМ с.].

Пас. *Шура* [шúра] (Ол.) – накриття для різного реманенту. [Аркушин ІІ, с. 278].

Сін. *Юхимова дзялка* [йухíмова дз'áлка] (Ол.) – сінокіс, виділений колгоспникам для косіння [Аркушин І, с. 130].

Сін. *Волоки* [вóлок'і] (Забуж.) – борони [Аркушин I, с. 70].

Зафіксовані також мікротопоніми з етимологічно неясними формами, які не мають аналогів у доступних нам джерелах. Тому для ознайомлення наводимо народноетимологічні версії.

Ч.с. *Доброхинь* [доброхін'] (Гущ.). Названа так, бо там росте багато лікарських рослин. Друга частина слова *-хинь* (*хина*) – сильна отрута, яку затикали в м'ясо-приманку для лисів [Аркушин II, с. 177]. Крім того, на Волині є ще мікротопоніми з тією ж частинкою *-хина*: Любохини, тому тлумачення цього слова потребує подальшого вивчення.

Х. *Миловань* [мілован'] (Гущ.) – там було дуже гарне, мальовниче місце.

Ур. *Блезьводи* [бл'ез'води] (Забол.) – місцевість, оточена ровами з водою.

Пас. *Вілінь* [в'іл'ін'] (Забол.). Можливо, слово має спільне походження з лексемою "вільний, просторий (просторінь)".

П. *Мутвиця* [м'утвиц'а] (Забол.). Значення мікрооб'єкта пояснюємо, відштовхуючись від слова "мутниця – мутник". Слово "мутити" відоме зі значеннями 'каламутити', 'водити за ніс', 'бути невпевненим', пор.: "...навіщо взагалі щось мутити?" Під час записів в одному із сіл розповідали про поле (п. *Мутило*), де досить часто до подорожніх "чіплявся блуд", "...щось мутило розум...".

Висновок. На основі розглянутого матеріалу можна стверджувати, що мікротопоніми досліджуваного регіону зберегли більшість рис, притаманних західнополіським говіркам. Одні з цих рис ще живучі, інші виступають дуже рідко або проявляються паралельно з відповідними елементами української літературної мови. Причиною такого стану є, безсумнівно, загальна тенденція до вживання літературної мови. Саме тому мікротопоніми є тим елементом, тією скарбницею, яка і дотепер зберігає в собі мовні явища, відсутні в літературній мові, але які так багато значать для розкриття таємниць, зашифрованих у кожній назві мікрооб'єкта.

Список умовних скорочень

Назви об'єктів:

п. – поле;	дор. – дорога;
ч.с. – частина села;	ст. – ставок;
сін. – сінокіс;	г. – гора;
х. – хутір;	пас. – пасовище;
бол. – болото;	дж. – джерело;
гр. – горб;	садж. – саджавка.
ур. – урочище;	

Назви населених пунктів Любомльського району:

Бірк. – Бірки;	Ол. – Олескь;
Гущ. – Гуща;	Вижг. – Вижгів;
Забол. – Заболоття;	Гол. – Головно;
Забуж. – Забужжя;	Лад. – Ладинь.
Зап. – Запілля;	

Література

1. Аркушин І: Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. – 353 с.
2. Аркушин І: Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 2. – 456 с.
3. АУМ: Атлас української мови : у 3-х т. – К. : Наук. думка, 1984–2001.
4. Бевзенко: Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.
5. Богатых-Корк: Богатых-Корк А. "В "Тальцах" появится усадьба голендров" [Електронний ресурс] <http://www.baikalarea.ru/kraeved/museums/talci/golendry.htm>
6. ВТСУМ: Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. <http://www.slovnyk.net/>
7. Грінченко: Грінченко Б. Словарь української мови : в 4-х т. – К., 1907–1909. – Т. 1. – 494 с.
8. Жилко: Жилко Ф. Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – К., 1958.
9. Закревська: Закревська Я. В. Епентетичні звуки в українських говорах / Я. В. Закревська // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1962. – Т. V.
10. Клімчук: Клімчук Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся : Фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мн. : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
11. Лесів: Лесів М. Українські говірки у Польщі / М. Лесів. – Варшава, 1997.
12. Матвіяс: Матвіяс І. Українська мова і її говори / І. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 164 с.
13. СБГПЗБ: Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5-ти т. – Мн. : Навука і тэхніка, 1979–1986. – Т. I.
14. СДУМС: Словарь диалектных, устаревших и малоупотребительных слов. Электронное научное издание [Електронний ресурс]. <http://www.efir.com.ua/rus/a.php?r=4&d=20>